

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Харківський національний університет внутрішніх справ

Навчально-науковий інститут №3

Кафедра психології, соціології та педагогіки

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни Юридична психологія
обов'язкових компонент
освітньої програми першого рівня вищої освіти

за спеціальністю 081 Право
(слідча)

за темою – ПЕНІТЕНЦІАРНА ПСИХОЛОГІЯ

Харків- 2024

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 14.08.2024 № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою ННІ № 3
Протокол від 09.08.2024 № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією науково-методичної ради
з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін ХНУВС
Протокол від 13.08.2024 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри педагогіки та психології
(Протокол від 08.07.2024 № 13)

Розробники:

Доцент кафедри психології, соціології та педагогіки ННІ № 3 ХНУВС, кандидат
соціологічних наук, доцент – Ольга МЕДВЕДЄВА

Доцент кафедри психології, соціології та педагогіки ННІ № 3 ХНУВС, кандидат
психологічних наук, доцент – Оксана ЛЯСКА

Рецензент:

Доцент кафедри психології, соціології та педагогіки ННІ № 3 ХНУВС, кандидат
психологічних наук, доцент – Вікторія ДОЦЕНКО

ТЕМА 10. ПЕНІТЕНЦІАРНА ПСИХОЛОГІЯ

План лекції:

1. Психологія засудженого: завдання і умови ресоціалізації.
2. Вплив соціальної ізоляції на особу.
3. Психологічні аспекти організації життєдіяльності засуджених.
4. Психологічні основи ресоціалізації засуджених.

Рекомендована література

Основна:

1. Бандурка А.М. Юридическая психология / А.М. Бандурка, С.П. Бочарова, Е.В. Землянская. – Х. : Титул, 2006. – 680 с.
2. Бандурка О. М. Юридична деонтологія: підручник / О. М. Бандурка, О. Ф. Скакун – Харків: Вид-во НУВС, 2002. – 336 с.
3. Скакун О. Ф. Юридическая деонтология: учебник / О. Ф. Скакун – Харьков : Эспада, 2002. – 504 с.

Допоміжна

1. Скакун О. Ф. Юридическая деонтология: учебник / О. Ф. Скакун – Харьков : Эспада, 2002. – 504 с.

1. Психологія засудженого: завдання і умови ресоціалізації.

Виправна (пенітенціарна) психологія — галузь юридичної психології, яка вивчає умови й особливості виправлення і перевиховання правопорушників, переважно у виправно-трудових закладах. Зокрема, ця галузь юридичної психології досліджує інтелектуальні та особистісні властивості правопорушників, процес їхньої адаптації до перебування у виправно-трудових закладах, психічні стани, викликані позбавленням волі, методи і прийоми виховної роботи з цією категорією осіб, формування позитивної установки на виправлення та ін. Виправна (пенітенціарна) психологія вивчає як психологію окремих правопорушників, так і структуру формальних і неформальних груп у місцях позбавлення волі, психологічні феномени і механізми їх виникнення і функціонування. До завдань пенітенціарної психології належать також дослідження ефективності покарання, зміна психіки особистості засудженого в процесі відбуття покарання, формування особливостей його поведінки в умовах табірної і тюремної режимів. У тісній взаємодії з кримінально-виконавчим правом, педагогікою, психологією праці і соціальною психологією виправна психологія розробляє практичні рекомендації щодо ресоціалізації засуджених, засоби і прийоми психологічної корекції особистості правопорушників.

Суттєвою *особливістю виправної психології* є те, що вона має справу з людьми, які скоїли злочин, і ставить завдання їх перевиховання, залучення до соціально корисної трудової діяльності, адаптації до нормального існування після

покарання в суспільстві. Відомо, що перевиховувати завжди складніше, адже цей процес пов'язаний з ломкою, певною мірою усталених в особистості поглядів на життя, його цінності і способи досягнення мети.

Перебування в місцях позбавлення волі дуже сильно відбивається на психіці людини. Наявність режиму в тюрмі чи таборі, обмеження біологічних і духовних потреб, різка зміна стереотипу життя, який склався, переживання, викликані засудженням, — усе це впливає насамперед на *психічний стан індивіда*. Найтиповішим є стан нетерпіння, очікування змін (перегляд справи, розконвоювання, звільнення), що завжди характеризується підвищеною психічною напруженістю. Туго натягнута струна, як відомо, з часом лопає. Так само відбувається і з людиною: підвищена психічна напруженість призводить до зривів у поведінці засудженого. У багатьох розвивається стан приреченості і безнадійності, що викликає пасивність у вчинках і діях людини. У деяких засуджених позбавлення волі спричиняє пригнічений стан, який є наслідком зневіри у можливість знову повернутися після відбування покарання до нормального життя. Зрештою, дуже розповсюдженим психічним станом осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі, є туга (за волею, за домівкою, за рідними людьми), під впливом якої можливий прояв дратівливості. Зазначений психічний стан найбільш гостро і глибоко виявляється в перші три-чотири місяці перебування в місцях позбавлення волі, що цілком зрозуміло: ломка сталого життя, відсутність ясної перспективи призводять до появи різних негативних емоцій, до постійної внутрішньої боротьби мотивів (насамперед боротьба між “потрібно” і “хочу”).

Засуджений змушений примиритися зі своєю долею і пристосовуватися до нових умов. Спеціалісти зазначають: “Однак він не покидає спроб змінити їх, пристосувати до себе. Навіть люди, нездатні рішуче протистояти зовнішнім обставинам (такі, що легко піддаються навіюванню, конформні), намагаються змінити ці обставини, якоюсь мірою привести їх у відповідність до своїх уявлень, понять, поглядів, стереотипів. “Бунт проти нових умов із боку окремих засуджених, внутрішні конфлікти, які переживаються ними через нездатність адаптуватися, можуть породжувати серйозні нервово-психічні порушення”.

Характеризуючи психологію засудженого, не можна не відзначити ще один важливий психологічний феномен — переосмислення багатьма особами минулих стосунків та інтересів. Унаслідок втрати багатьох благ, різкого обмеження і зміни потреб людина починає згадувати своє життя до скоєння злочину, по-іншому цінувати колишні блага, взаємини з людьми, комплекс життєвих інтересів і т. п. Переоцінка свого підходу до життя, до людей, до особистих вчинків — це перші кроки до перевиховання.

Кожен юрист і працівники виправно-трудових закладів повинні добре розбиратися в основних поняттях виправної (пенітенціарної) психології — покарання і каяття.

Покарання — негативна соціальна санкція, що виникає як наслідок допущеного індивідом правового порушення і полягає в обмеженні його можливостей чи зниженні його соціального статусу. З морального погляду покарання має на меті виправлення правопорушника, запобігання скоєнню ним нових злочинів. Відповідно в місцях позбавлення волі повинні бути створені певні умови для виправлення винного. На жаль, організація життєдіяльності у виправно-трудових закладах і професійна підготовка їх працівників далеко не завжди сприяють перевихованню засуджених. Автор підтримує висловлювання професора М. Єнікеєва: “Чим в тюрмі гірше, тим суспільству краще — така поширена обивательська мудрість. І тюрма старається... Вона докладає максимум малограмотних зусиль, щоб убити у засудженого залишки його людської сутності. Лавиноподібне зростання злочинності остаточно заглушує навіть боязкі заклики до милосердя і гуманності стосовно злочинців. Остаточно забувається вікова мудрість: відтворити в людині людське можна лише людськими способами. Звірячий же вплив формує в людині звіра”.

Таке ставлення до засуджених викликане не лише низьким професійним рівнем багатьох працівників виправно-трудових закладів, а й розумінням ними суті покарання як залякування, помсти за скоєне зло, превентивне покарання для повчання інших.

Каяття — щирий самоосуд винним своєї вини, своєї причетності до скоєного зла, готовність нести покарання, глибокий самоосуд особистістю своєї антисоціальної поведінки. Каяття зі змістового боку становить собою психічний акт самооцінки своєї поведінки, визнання своєї провини, щиросердного самоосуду. Каяття є основою, фундаментом виправлення засудженого в майбутньому, без нього неможливо здійснити ціннісну переорієнтацію особистості. Будь-яке рішення приймає сама людина, зовнішні впливи і умови лише сприяють (чи не сприяють) цьому процесу. Прояв сорому і совісті, самоаналіз і самоосуд — це та вихідна позиція, з якої починається виправлення злочинця.

Саме відсутність каяття, самоосуду відрізняє злісних, стійких злочинців. Вони уникають аналізу антисоціальної суті злочину і визнання своєї провини. Для них відсутнє поняття морального самодокору. І якщо вони себе дорікають, то лише в тому, що “попалися” правоохоронним органам. Наявність такого стійкого бар’єра морального самоаналізу є перешкодою на шляху ресоціалізації злісних,

невиправних злочинців. Тому закоренілий злочинець — це, з фактичного боку, особа, яка багаторазово засуджувалася за злочини, а з психологічного — особистість, яка ніколи не відчуває каяття з приводу своїх зlodіян, яка втратила здатність до адекватної моральної самооцінки, яка втратила сферу сорому і совісті і котра не думає про катарсис.

З метою перевиховання засуджених у виправно-трудових закладах використовується *навчання, праця, спілкування*, котрі поєднуються з **режимом** — особливою організацією діяльності виправно-трудоного закладу. *Дотримання режиму* засудженими забезпечується через:

- охорону і нагляд за ними;
- використання заходів заохочення і стягнення;
- застосування у суворо визначених випадках заходів безпеки

(зброї, наручників та ін.).

Основною базою дії режиму як фактора перевиховання злочинця є жорсткість і непохитність виконання його вимог. Режим по-різному сприймається і переживається засудженими. Про це ще у 30-ті роки ХХ ст. писав М. Гернет. Він зазначав, що особливості режиму в тій чи іншій тюрмі проходять через кожного ув'язненого неоднаково... Сліди у психіці від такого проходження через неї тюремного режиму дуже відмінні: в одних вони такі ж глибокі, як глибокі колії від важковантажного вoза на грузькій сільській дорозі. В інших ці сліди — лише брижі на річці після пароплава, що пройшов, які дуже швидко назовсім зникають.

Суб'єктивне сприйняття і переживання режиму залежать від його виду, індивідуальних психологічних особливостей засудженого, ставлення до вироку, строку перебування у виправно-трудоному закладі, сімейного і соціального стану та інших факторів. Працівникам виправно-трудоного закладів дуже важливо з'ясувати, як кожен засуджений сприймає режимні обмеження, які переживання в нього виникають, наскільки вони глибокі, як впливають на його психічний стан і т. д.

Режим у місцях позбавлення волі має цілком самостійну **виховну функцію**, оскільки передбачає чіткий розпорядок дня, високу організованість життя і побуту засуджених. Суворі регламентація життєдіяльності злочинців безпосередньо впливає на їхній характер і поведінку. І якщо в засудженого виникає справжнє бажання покінчити зі злочинним світом і виробити в себе якості, необхідні для життя на волі, то вимоги режиму допомагають йому

виховати в собі дисциплінованість думки і дій, обов'язковість, акуратність, зібраність та інші позитивні інтелектуальні, вольові та емоційні риси характеру.

Але свій позитивний вплив на психіку засуджених режим виправно-трудового закладу справлятиме лише в тому разі, коли правила режиму психологічно виправдані і обґрунтовані, відповідають головному завданню виправно-трудового закладу — відірвати злочинця від умов його криміналізації, зруйнувати його злочинні зв'язки і настанови. Це означає, що режим повинен оптимально розподіляти навантаження, створювати таку напруженість психіки ув'язнених, щоб вона не призводила до зриву їхньої психічної діяльності, а була сприятливою для розвитку особистості.

Крім того, однією з важливих умов позитивного впливу режиму, який існує в тюрмі чи таборі, на засуджених є психологічно грамотна діяльність працівників виправно-трудових закладів. Справжніх вихователів у цих закладах явно не вистачає, їхні знання в галузі психології і педагогіки недостатні, через що вони, як правило, не задумуються над тонкощами людської психіки за судженого, сприймають всіх “на один кшталт”, допускаючи стосовно ув'язнених дії, які принижують гідність особистості. До речі, такі дії порушують вимоги встановленого, наприклад, у тюрмі режиму і викликають у засуджених у відповідь злість і агресивні дії.

“Тема скоєного злочину, особистої вини, відповідальності дуже непопулярні у слідчих ізоляторах, тюрмах і колоніях. Її рідко торкаються навіть представники адміністрації, і не в останню чергу у зв'язку з тим, що зазвичай не можуть сказати нічого суттєвого з приводу причин злочинної поведінки, співвіднесеності провини і покарання, перспектив подальшого життя... Представники адміністрації зовсім не підготовлені до того, щоб проникнути в душу засуджених, в її потаємні глибини та інтимні переживання, викликати сповідь і покаяння, а тим самим і очищення”, — зазначає у своєму дослідженні

До факторів ресоціалізації особистості засудженого, безумовно, відноситься **праця**, що є специфічною людською діяльністю, безпосередньо формує особистість, виховує в ній риси характеру, розвиває здібності, інтереси, мислення, впливає на потреби, почуття, оцінки і т. д. Правильно організована суспільно корисна праця ув'язнених у виправно-трудовому закладі сприяє розвитку в них фізичних і розумових якостей, справляє перетворювальний вплив на особистість засудженого. Вона формує і закріплює в людині позитивні моральні й етичні норми, моральні та правові вимоги до поведінки в умовах спільної діяльності людей. Проблема використання праці як особливого фактора ресоціалізації засуджених полягає в тому, що багато з них дуже негативно ставляться до трудового процесу, мають викривлене розуміння про цінності і важливості суспільно корисної праці внаслідок закоренілої у їхній свідомості утриманської

психології. Змінити ставлення засуджених до праці, виявити інтерес до роботи, викликати захопленість трудовим процесом — завдання адміністрації виправно-трудова закладів. І тут теж не обійтися без знання індивідуально-психологічних особливостей засудженого: одна справа, коли він не має ніяких трудових навиків, інша— якщо він тривалий час працював за певною спеціальністю. Слід враховувати фізичні можливості людини (яке виховне значення може мати завдання, з яким засуджений явно не справиться?), його інтереси, накопичений досвід та ін. У цьому разі праця дійсно може сприяти зміні спрямування особистості засудженого, допомогти йому витерпіти всі труднощі перебування у виправно-трудова закладі і знайти після відбування строку своє місце в житті, стати повноправним членом суспільства.

Основні напрями ресоціалізації особистості засудженого	
1	Психологічна діагностика його особистісних властивостей з метою виявлення конкретних дефектів загальної і правової соціалізації і дефектів психічної саморегуляції
2	Розробка індивідуальної програми психолого-педагогічної корекції особистості
3	Необхідні заходи щодо психотерапії, зняття психологічних проявів і різноманітних психологічних бар'єрів
4	Створення нормальних умов для участі в трудовому процесі з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей особистості
5	Рациональний режим у виправно-трудових закладах, його корінна гуманізація, зміна погляду на особистість засудженого і на покарання
6	Розширення порушених соціальних зв'язків особистості (практика відпусток, частіші зустрічі з родичами та ін.)
7	Створення груп (колективів) засуджених із позитивною спрямованістю
8	Реваптація звільнених до життя на волі
9	Психолого-педагогічна підготовка працівників виправно-тюремних закладів.

Тому суттєвим фактором перевиховання особистості ув'язненого є створення малих груп (колективу), що пов'язано з вивченням кожного члена групи і ретельним відбором. Зазвичай *виділяють групи активу, резерву, пасиву і важковиховуваних*. Група активу — засуджені, які щиро і щиро покаються у скоєному і твердо стали на шлях виправлення, беруть активну участь у соціально корисній трудовій і громадській діяльності і своїми діями і поведінкою сприяють перевихованню інших. Група резерву — це засуджені, які також прийняли рішення виправитися, активно виконують трудові завдання, але не проявляють ініціативи у перевихованні інших. Група пасиву — засуджені, які ще не прийняли остаточного рішення про стратегію своєї поведінки, їхні вчинки і дії значною мірою залежать від створеної ситуації. Нарешті, найскладніша соціальна група — група важковиховуваних засуджених, до якої належать особи, які не лише не стали на шлях виправлення, а й не беруть участі у трудовому процесі, чинять протидію позитивному виховному впливу як адміністрації, так і групі активу.

Члени цієї малої групи привносять у життєдіяльність засуджених конфлікти, нездорове суперництво, а часом чинять насильство над невгодним їм засудженим. Роль групових (колективних) норм, цінностей, звичок поведінки дуже дійова. Тому працівники виправно-трудових закладів повинні мати чітке уявлення про структуру малої групи, її психологічні ознаки, способи впливу на окрему особистість, про групові психологічні явища і враховувати ці знання в роботі із засудженими.

2. Вплив соціальної ізоляції на особу.

Пенітенціарна психологія вивчає динаміку особи засудженого у процесі відбування покарання. Покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами.

Позбавлення волі має каральну функцію — заподіяння засудженому фізичних і моральних страждань. Заподіяння страждань пов'язане з додержанням вимог режиму, жорстким контролем за поведінкою засудженого, обмеженням особистісних проявів, зміною діяльності. Соціальна ізоляція впливає на психіку засудженого. Слід зазначити, що перебування у місцях позбавлення волі по-різному впливає на засуджених. Так, М. Гернет писав: «Ми далекі від думки, що особливості того чи іншого режиму у тій або іншій в'язниці проходять через психіку кожного ув'язненого завжди і скрізь однаково. Навпаки, ми визнаємо, що сліди у психіці від такого проходження через неї тюремного режиму дуже різні: в одних вони такі ж глибокі, як глибокі колії від важко навантаженого веза на брудному путівці. В інших ці сліди — лише брижі на річці після пароплава, що пройшов, які швидко зовсім зникають». Існують і такі кримінальні типи, для яких «тюрма — дім рідний».

Соціальна ізоляція покликана змінити особу засудженого, зробити певну корекцію, усунути певні особистісні дефекти. Засуджені з укоріненими соціально-психологічними дефектами мають потребу в жорсткому соціальному контролі, що здійснюється в установах виконання покарань і спрямований на зміну та викорінювання у них соціально-психологічних дефектів. Метою такого контролю є руйнування злочинних потреб, розрив соціально шкідливих зв'язків, ліквідація

негативного соціального досвіду, навичок і звичок. У цьому плані позитивний вплив на засудженого справляє режим (точно встановлений порядок життєдіяльності), залучення до праці, виховний вплив, медична і психологічна допомога. Водночас відбування покарання може бути пов'язане з виникненням негативних якостей: відлюдності, жорстокості, негативізму, конформності тощо. Може також виявлятися девіантна (така, що відхиляється від загальноприйнятих норм) поведінка, а засуджені можуть включатися до мікрогруп з негативною спрямованістю.

Позбавлення волі змінює звичний уклад життя засудженого, його поведінку, особистісні прояви. Спостерігається включення такої особи до нового колективу закритого типу, відбуваються взаємодія, контактування з іншими засудженими, прийняття чи неприйняття до «когорти». Позбавлення волі передбачає руйнування сталих соціальних зв'язків, виникають нові взаємодії з особами, що відбувають покарання. Соціальна ізоляція пов'язана зі стихійним принципом «виживає найсильніший», «закон — тайга, ведмідь — хазяїн».

У динаміці особи засудженого деякі автори (В. Васильєв) слушно називають такі найважливіші періоди: арешт, набрання вироком законної сили, прибуття до колонії, першіб–8 місяців перебування в спецзакладі, за 3 –8 місяців до звільнення, звільнення з колонії. Такі періоди називають «критичними» точками.

Особливо важкими є періоди чекання, коли відбувається переосмислення цінностей, людина зазнає нестатків, відчуває невизначеність.

В особливих станах перебуває особа, яка чекає на виконання смертного вироку. В такій ситуації кожен день є випробуванням. Віктор Гюго писав: «... Чого варта шеститижнева агонія і цілий день передсмертної муки? Чого варте томління цього безповоротного дня, що тягнеться так повільно і проходить так швидко? Чого варті ці сходи катувань, які східцем за східцем ведуть до ешафоту? Очевидно, це не вважається стражданням.

А невідомо, що болісніше — щоб кров йшла крапля за краплею або щоб свідомість угасала думка за думкою». Багаторічні спостереження працівника

Іркутської обласної прокуратури, який постійно був присутній на процедурі виконання страти (декілька сотень розстрілів) свідчать про виникнення специфічних психологічних страждань приречених: «Як правило, на слимаків перетворюються вбивці, які розчленовували трупи. Вони — боягузи, що майже вмирають від страху в камері смертника. Нерідко вони страждають у чеканні виконання вироку так сильно, що покриваються струпами, коростою повністю...».

Складним періодом для засудженого є період адаптації до умов позбавлення волі(першіб–8 місяців перебування в установі). У цей період виникають негативні емоційні стани, викликані тяжкими умовами життя, недостатністю харчування, обмеженням соціальних і психічних спілкувань, обмеженістю інтимного життя, ворожим ставленням інших засуджених, криміналізованими мікроколективами та ін. У період адаптації виникають бар'єри між засудженим та іншими особами (вихователями, іншими засудженими). Це насамперед психологічні бар'єри(сміслові та емоційні). Саме в перебігу адаптації особа намагається

пристосуватися до нових умов і нового колективу. Перебування у місцях позбавлення волі може бути пов'язане також з такими *негативними явищами*, як: 1) **дезадаптація** — неможливість звикнути до ізоляції від суспільства, нових умов життя; 2) **десоціалізація** — трансформування позитивних якостей особи засудженого в негативні (прийняття вимог кримінального світу, співвіднесення своєї поведінки зі злочинськими традиціями та ін.).

3. Психологічні аспекти організації життєдіяльності засуджених.

Відбування покарання у місцях позбавлення волі пов'язане зі зміною людської поведінки. Соціальна ізоляція негативно впливає на психіку засудженого: загострюються міжособистісні конфлікти, виявляються агресивність і ворожість у відносинах, виникають фрустраційні стани. Суворий побут закладу, система заборон і обмежень, екстремальні умови існування, свавілля міжособистісних спілкувань сприяли формуванню своєрідних регуляторів відносин — звичаїв і традицій злочинної сфери.

Система злочинних поглядів та ідей називається кримінальною ідеологією. Така ідеологія проявляється у субкультурі злочинного світу (сукупності духовних і матеріальних цінностей злочинного елемента) і реалізується через злочинні інститути («злочинський закон», «общак», «злочинська сходка», «коронування», «стигматизація» та ін.).

Зазначені інститути являють собою стійкі традиції, суспільні встановлення, ритуали, обряди, правила поведінки.

Позбавлення волі пов'язане з новими умовами мікросередовища, де проявляються жорстокі відносини між засудженими, насильство, прагнення до самоствердження. Так, за час ув'язнення відомий «злочин у законі» Іваньков (Япончик) 58 разів порушував режим, 35 разів поміщувався до штрафного ізолятора і карцеру, на два місяці переводився до приміщення камерного типу.

Саме у тюремному житті виникла «злочинська ідея». На перший погляд, «злочинська ідея» — це погано сконструйована ідеологема. Її важко висловити в декількох словах. Злочинний світ сприймає її інтуїтивно, як ідею злочинського братерства, як проголошення справедливості «для своїх» і вираження своєї «правди». При більш докладному дослідженні виявляється, що «злочинська ідея» у певному ступені є послідовною і системною. Вона відображає інтереси і світогляд касти професійних злочинців — злочинців — і становить «коктейль» декількох принципів, життєвих орієнтирів, етичних норм і відчужень.

У злочинному світі важливу регулюючу роль відіграють «злочинський закон» і «поняття». Зокрема, до заборонних норм «закону» належать такі: злочинці не має права на обман своїх товаришів по касті, утаювання грошей і речей, що належать братству, розголошення таємниць, видання співучасників злочинів чи заподіяння будь-якої іншої шкоди своїм братам по касті; злочинці не повинен працювати або служити, джерелом його існування є злочинний промисел. Він ні за яких умов не має права погоджуватися на роботу в місцях позбавлення волі або посідати які-небудь посади, що займають ув'язнені; злочинці не повинен виконувати жодних суспільних функцій, перебувати в офіційних організаціях, цікавитися

політикою, читати газети; злодій не повинен служити в армії або брати зброю з рук влади; злодію заборонено будь-які контакти з представниками правоохоронних органів; злодій не повинен мати контактів з «опущеними», представниками нижчої «касти» ув'язнених чи зі зрадниками, відступниками, вигнаними зі злодійського співтовариства («йоржами»); злодій не має права мати офіційну дружину і бути зв'язаним сімейними узами; злодій — це вічний бурлака, блукач, готовий до будь-яких мінливостей долі; злодій не повинен носити на собі нічого червоного кольору; злодій не повинен боятися тюрми та інших місць позбавлення волі: вони для нього «рідний дім»; відбуваючи покарання, злодій не повинен втрачати своєї честі і гідності, не повинен порушувати свого слова, уподібнюватися «нижчим кастам», без потреби лаятися, вчиняти «безпредел», відби рати пайку в будь-якого зека, без потреби конфліктувати з адміністрацією, грати у карти без можливості розплатитися.

Нині «злодійський закон» зазнав істотних змін. Спостерігається тенденція до послаблення «закона» (наприклад, боротьба між «злодіями» і «тими, що відійшли»). Лібералізація «закона» пов'язана з виникненням «понять», що є досить розпливчастими (їх виникнення припадає на 90-ті роки ХХ ст.).

Слід зазначити, що є певний порядок випробування новачків у місцях позбавлення волі, їх прийому до злочинного середовища. Це свого роду прописки, що проводиться за допомогою різноманітних «приколів» (впіймати кого-небудь на незнанні «законів» злочинного світу). Найбільш поширені «приколи» — загадки (25,1 % від усіх випадків) — перевіряються кмітливість і спритність новачка, знання ним норм кримінальної субкультури; спеціальні забави (24,8 %) — з метою принизити новачка, пожартувати над ним, є також засобом розважання групи; випробування (20 %); шантаж (15 %); єдиноборство (до 10 %).

Кримінальна субкультура відображається у соціальній стигматизації або стигмі (встановлення певних відмінностей). Стигматизація — це своєрідне таврування представників місць позбавлення волі: нанесення татуювань, присвоєння кличок, наділення речовими атрибутами (відображається в особистих речах, одязі та ін.). Різновидом стигми є татуювання, наколоті особливою фарбою візерунки на тілі. Слово «татуювання» походить від полінезійського «тату», що означає малюнок, або «тікі» — імені бога полінезійців, який встановив, за переказами, татуювання. Татуювання поширені переважно серед злочинців. У злочинному середовищі татуювання називають «картинкою», «наколкою», «прошивкою» або «регалкою». Існують різні способи нанесення татуювань. Найбільш поширеним способом, використовуваним у місцях позбавлення волі, є застосування двох–трьох голок, спеціальних штампів, пресів із зображеннями. Як барвну речовину використовують туш, графіт, ультрамарин, чорнило. Поширені також татуювання з зображеннями хрестів і перснів на пальцях рук, могил і церковних куполів, морського якоря, жінок, карт. Трапляються татуювання у вигляді цифр («1981», № 43), окремих букв і аббревіатур («зло», «туз», «клен»), слів («люблю», «пам'ятаю»), виразів («жена поругает и простит, любовница ж — отомстит»). Деякі татуювання наносяться у примусовому порядку. Татуювання у вигляді малюнків (або інших зображень) можуть мати певний прихований зміст, указувати на становище у злочинному середовищі, ставлення до злочинної

діяльності, судимість і строки покарання, злочинний досвід і ступінь кваліфікації, належність до певної категорії злочинців, спосіб вчинення злочину, знаряддя злочину.

Абревіатури у татуюванні іноді складаються з перших літер інших слів, речень(російською мовою): БАРС — бий актив, ріж сук; БЕС — бий, якщо зможеш; БОСС— був засуджений радянським судом; ВОЛК — волю дуже любить колоніст; ЗЛО — за все лягавим помщуся; КОТ — корінний мешканець тюрми; ПОСТ — прости, батько, доля така; СЛОН — смерть лягавим від ножа, або серце любить одну навіки; СОС — врятуйте від суду; ТУЗ — тюремний в'язень, або тюрма вчить законам, або отут вчатся зеки.

4. Психологічні основи ресоціалізації засуджених.

Ресоціалізація особи засудженого полягає у формуванні законослухняної поведінки для життя на волі, зміні особистісної спрямованості, відновленні раніше порушених соціальних якостей особи, здійсненні необхідної психокорекції. Важливим завданням пенітенціарних установ є підготовка засуджених до повернення на волю, включення їх у нормальне життя суспільства.

Ресоціалізуюча функція установ виконання покарань передбачає перебудову насамперед принципів діяльності самих установ. Необхідно усунути умови, що сприяють криміналізації особи, її асоціальній поведінці. Існує проблема негативного «впливу в'язниці» на особу засудженого. У цьому плані може відбуватися негативна ресоціалізація особи (залучення її до тюремних звичаїв і традицій, бажання стати блатним, криміналізуватися). М. Єнікєєв слушно зазначає, що ієрархія тюремного співтовариства, його «закони», звичайно, добре відомі тюремній адміністрації. Нерідко механізми кримінального середовища використовуються нею для «ефективності» тюремного управління. Звідси негативне ставлення тюремної адміністрації до диференційованого утримання ув'язнених. Про моральну ресоціалізацію, як і про інші тонкощі людської психіки, воєнізована адміністрація здебільшого просто не замислюється.

Важливим елементом ресоціалізації засуджених є комплексна програма їх підготовки до життя на волі. Складовими такої програми виступають: 1) правовий аспект (полягає у правовій регламентації процесу підготовки до звільнення з місць позбавлення волі); 2) психологічний аспект (урахування психологічних особливостей особи засуджених); 3) соціальний аспект (побудова позитивних модулів розв'язання соціальних проблем після звільнення); 4) професійний аспект (можливість одержати спеціальність за допомогою навчання в умовах відбування покарання); 5) освітній аспект (можливість підвищувати свій освітній рівень); 6) медичний аспект (передбачає збереження здоров'я шляхом певних профілактичних заходів); 7) фізкультурно-оздоровчий аспект (можливість займатися фізкультурою і спортом).

Слід зазначити, що у виправних колоніях діють школи з підготовки засуджених до життя на волі, в яких передбачається проведення занять і соціально-психологічних тренінгів(підвищення впевненості у собі, вироблення навичок раціонального розв'язання конфліктних ситуацій, аутогенні тренування,

прогресивна релаксація тощо). Фактично йдеться про формування психологічної готовності у засудженого до життя на волі.

Підготовка до життя на волі сприяє успішній соціалізації особи після її звільнення з місць позбавлення волі. Слід зазначити, що фактично кожна третя особа, яка звільнилася з колонії, потребує спеціальної психологічної допомоги. Суспільство здебільшого не бажає «приймати» осіб, які відбули покарання. В осіб, які звільнилися, виникають проблеми соціально-побутового характеру: відсутність житла, роботи, медичного обслуговування та ін.

Опитування засуджених свідчить про таке. На запитання: «З якими труднощами Ви побоюєтеся зіштовхнутися після звільнення?» 12,5 % опитаних відповіли: «З упередженим ставленням за місцем роботи»; 11,3 % зазначили те саме, але за місцем проживання; 19,6 % указали на труднощі входження в нормальне життя. Опитування також показало, що населення обстежених регіонів з упередженням ставиться до колишніх злочинців. Близько 50 % респондентів не бажає бачити осіб, які відбули покарання, як своїх сусідів, друзів, родичів, колег по роботі. Незначна кількість законослухняних громадян (5 %) припускає можливість спілкування з колишніми злочинцями як друзями. Дуже мало людей (лише 3 % опитаних) згодні підтримувати відносини з такими особами у колі сім'ї.

Ефективність виховного впливу значною мірою визначається знанням індивідуальних особливостей особистості засудженого, його соціальних орієнтацій і цінностей, інтересів і настанов. Тому одна з провідних проблем виховної роботи у виправно-трудовому закладі — вивчення особистості засудженого. З цією метою можливе використання таких методів (мал.). Розглянемо стисло суть кожного.

Насамперед слід враховувати, що зовнішній вплив (тобто вплив вихователів) може принести бажаний результат лише через внутрішнє, через психіку самого засудженого. І якщо його психіка відкидає методи впливу, які застосовуються співробітниками виправно-трудового закладу, то результатів у перевихованні практично не відчувається. Інакше кажучи, глобальний вплив, стандартні виховні заходи, які не торкаються інтересів засудженого, не дають бажаного результату. Більш ефективні методи психологічного впливу на особистість засудженого, використання індивідуального підходу у виховній роботі з ним. Процес перевиховання правопорушників в умовах виправно-трудового закладу може бути дієвим лише тоді, коли вихователі добре вивчили індивідуально-психологічні особливості кожного засудженого і грамотно в психолого-педагогічному плані використовують різноманітні методи впливу на особистість ув'язненого. Виховна мета покарання досягатиметься, якщо покарання не ламає волі засудженого, а сприяє зміні її спрямованості. Тому вимоги, примушування повинні поєднуватися з системою заохочень, яка зміцнює впевненість людини в своїх силах, викликає в неї почуття задоволення, спонукає до повторення позитивних вчинків і дій.

